

Конференція - XIII Міжнародна науково-практична конференція «Implementation of modern technologies in science», 20-23 грудня 2022 р., Варна, Болгарія

Секція – Філологія

ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ В «КАЗЦІ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО

Старший викладач, к.філол.н.

Апоненко Інна

кафедра мовної

підготовки та гуманітарних наук

Дніпровського державного медичного університету

languages@dma.dp.ua

Проблема творчих взаємин міфу, фольклору та літератури набуває в останні роки нового наукового осмислення. З'явився цілий ряд робіт, в яких порушено різноманітні аспекти проблеми міфологізму в художній літературі: Миколи Жулинського, Миколи Ільницького, Віктора Давидюка, Ярослава Поліщука, Анатолія Нямцу, Ігоря Зварича, Тараса Салиги, Тамари Гундорової, Ніли Зборовської, Оксани Забужко, Володимира Антофійчука, Любові Копаниці тощо. Учені прагнуть осмислити міф, фольклор та літературу не в їх історико-генетичній послідовності, а в органічній типологічній єдності, потрактовуючи міф як передумову художньої творчості, своєрідний «генетичний код» художнього мислення. Міф розглядається як універсальна система, що містить у згорнутому вигляді низку структурно-семантичних властивостей уже постміфічної, фольклорної та літературної творчості.

Анна Соколова у статті «Міфологічний фольклоризм «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко» підкреслює, що сучасна українська проза активно черпає рефлексії міфологічного бачення з народних легенд, оповідок, казок, дум, пісень, наголошуючи на, що вони виражають характерні риси людського світосприймання і народних уявлень про природу і світ. Митці нового тисячоліття апелюють до «архетипів» народного духу, міфологічно-фольклорного мислення, яке є, по суті, основою народної творчості [11].

Оскільки фольклор є проміжною ланкою між міфом і літературою, то художні образи, мотиви так чи інакше пов'язані з міфом. А якщо ці мотиви використовуються в художньому тексті, то можемо говорити про художнє засвоєння цими текстами і фольклору, і міфології [11].

«Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко, за словами Ярослава Голобородька, це – повість-притча, повість-міф, повість-метафора, виконана у «прафольклорному» річищі із використанням розкішного фольклорного матеріалу [5, с. 20]. Т. Гундорова називає твір «фольклорною готичною повістю», «інтелектуальною казкою» [6, с. 97]. А. Соколова вважає, що це –

міфологізований твір, який сповнений алюзій, символів, алегорій і просякнутий образно-філософськими струменями, в ньому вибудована ціла низка традиційних для фольклорних і міфологічних творів антиномій – два протилежні персонажі-іпостасі (Ганнуся й Оленка), два дещо протиставлених духовних центри (батьки – Василь і Марія), Каїн і Авель, Бог і Диявол тощо» [11].

Казка – «унікальний за продуктивністю й популярністю жанр художньої словесності. Генетично споріднена з міфом, вона, істотно десакралізувавшись, зберегла зв'язок із ним на рівні внутрішньої форми, стала одним із найпоширеніших фольклорних жанрів, а згодом, проникнувши в систему письменства, трансформувалася в якісно новий жанр – літературну казку, – пише Н. Тихолоз. – Активно функціонуючи в межах уснонародної та літературно-писемної традицій, казка з часом набуває статусу жанру двоадресатного (спрямованого на сприймання водночас дитячою й дорослою аудиторією), дифузного (здатного до реалізації в різних літературних родах – епіці, драматургії, ліричній поезії) і навіть паралітературного (себто такого, що виходить за межі самої лише словесної творчості і взаємодіє з іншими мистецтвами – малярством, графікою, музикою, театром, оперою, балетом, кінематографом тощо)» [12, с. 8].

Найчастіше в довідкових матеріалах та виданнях дається визначення казки як «виду фольклорної прози, відомої у всіх народів» [8, с.989]. Що стосується тлумачення літературної казки, то найбільш повним є визначення, зроблене Л. Ю. Брауде понад сорок років тому: «Літературна казка – авторський, художній, прозовий чи поетичний твір, заснований або на фольклорних джерелах, або суто оригінальний; твір переважно фантастичний, чарівний, що малює чудові пригоди вигаданих чи традиційних казкових героїв і, в деяких випадках, орієнтований на дітей ... » [3, с.234].

Багатовікова взаємодія фольклору та літератури в галузі казки була найбільш тісною, тривалою та плідною. Казка як вид народної епічної творчості жила не тільки в усній народній творчості, а й входила в літературу – як літературної казки. В. П. Анікін зазначає: «Казки письменників злилися у свідомості людей усіх поколінь із казками народу. Це відбувається тому, що кожен письменник, хоч би якою оригінальною була його творчість, відчував свій зв'язок з фольклором» [1, с.22].

Авторська казка – це, перш за все, синтез різних жанрів, на відміну від фольклорної, в якій відбувається чіткий поділ на чарівні, побутові казки та казки про тварин. Літературна казка більш дифузна, вона вбирає фольклорний початок та взаємодіє з різними мистецькими, культурними та історичними джерелами [2, с.101].

Літературна казка ХХ ст. синтезувала у собі багатовікові традиції народних казок та досвід авторської казки попередніх століть.

Л. В. Овчиннікова класифікує казки цього періоду так: «...все літературні казки (ХХ ст.) необхідно поділити на два типи: фольклористичні та індивідуально-авторські. У середині кожного підвідділу виділяються жанри» [9, с.109].

Індивідуально-авторські казки цього періоду систематизуються з найбільшим трудом, оскільки створені з урахуванням ускладненого жанрового синтезу, нерідко орієнтуються не так на конкретні фольклорно-казкові сюжети, але в їх сукупність, на «образ» казки [2, с.150].

Що ж до вжитку слова «казка» у самій назві твору, то воно, з одного боку, дає шанс сприймати все як вигадку, з іншого – ставитись до описаного як неодноразово повторюваного, традиційного і не мати жодних сумнівів до можливості подібних колізій у реальному житті. Адже будь-яка казка передбачає лише два виходи для читача щодо її змісту – вірити або не вірити. Перевірці сказане не піддається. Вона – це істина, перевірена віковим досвідом, тому не залишає місця для сумнівів чи перевірки наявних у її змісті загальноприйнятих істин. Володимир Гнатюк мав рацію коли зазначив, що «казки належать до найдавніших витворів людського духу і сягають у глибину таких далеких від нас часів, якої не досягає жодна людська історія» [4, с. 204].

В основу твору Оксани Забужко покладено народну «Казку про дивну сопілку», мотив та основа сюжету якої пов'язані із перетворенням людини, живої душі на дерево. Відомим варіантом цього твору є «Калинова сопілка», вперше записана в 50-х роках ХІХ ст.

У міфологічно виповненому бутті «Казки про калинову сопілку» згадуються відомі казкові постаті. Йдеться про відомих персонажів народних казок: дівчину-золотоволоску, дідову й бабину дочку. Казковий сюжет на «дідову» й «бабину» доньку набуває під пером авторки «новочасного катастрофічного змісту» [5, с.20]. Ключовим у цьому словосполученні мало б стати слово «новочасного», оскільки катастрофізм присутній і в фольклорному варіанті цього твору. Зрештою й новочасний стосується лише літературного тексту, оскільки за всіма іншими параметрами з огляду навіть на вжиту в творі історичну лексику, автор вправно вписує свій твір в громадянсько-побутові реалії кінця ХVІІІ ст., хоч фольклорний сюжет, безумовно, давнішого походження.

«Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко є імпровізацією також і на відому українську баладу про сестровбивство. Прозовий твір виразно демонструє вміння авторки навіть не стилізувати, а автентично сконструювати архаїчний текст з міфічним інтертекстом на рівні архітекстуальності.

Балада в оповіданні Оксани Забужко домінує над казкою. Під цим кутом зору «Казка про калинову сопілку» несе позитивне начало не в плані відновлення справедливості через ряд обставин, у тому числі магічних, ще при житті героя-протагоніста, а вже після смерті, хоча все при тих же магічних складниках. Інакше кажучи, реалізується архаїчна модель чарівної казки, що істотно вплинуло на такий жанр, як «страшна історія», «готичний роман», але в більш пізніх казках не представлено. Натомість магія цього типу була включена в жанрові межі фольклорної та романтичної балади.

Твір Оксани Забужко «вмонтовує» елементи архаїчної міфічної розповіді в соціально-побутову, психологічну, романтичну новелу, де казковою виявляється тільки розв'язка сюжету.

Визначення самою авторкою жанрової природи твору – повість, є свідченням того, що в ній зображено життя, працю, виховання дітей у родині Василя та Марії протягом двадцяти років. Але ж поряд з цим у повісті багато жанрових ознак казки: дідова дочка й бабина дочка, трикратні повторення Ганни-панни до панотця і сатани, калинова сопілка, що сама співає, фантастична кінцівка твору. Все це дає підстави стверджувати, що повість Оксани Забужко тісно переплітається з казкою. І все ж перевагу слід надати ознакам повісті: відповідний спосіб художнього зображення дав можливість письменниці показати рух життя, розвиток характеру головної героїні – Ганни-панни [11].

Отже, «Казка про калинову сопілку» – це повість і казка водночас, тобто це твір жанру мішаної форми, оскільки в ньому наявне перехрещення різних способів художнього зображення. Є в цьому творі елементи і ліричні, і драматичні, але вони підпорядковані епічній організації художнього матеріалу.

Казковість у творі Оксани Забужко виявляється не лише у антроподендроморфізмі Олени, а й у чарівних властивостях калинової сопілки, що промовляє її голосом: «... витяв собі сопілку, а вона... людським голосом обізвалася...» [7, с.120].

Емоційним сплеском серед усієї філософічності та інтелектуальності стає у творі сопілчина пісня. Калинова сопілка в казках і легендах чує і бачить те, що люди від інших хотіли приховати. Так, у «Казці про калинову сопілку», яку записала Леся Українка (і в інших записах повторюється), тужливий спів сопілки виказує тяжкий злочин, коли брат брата через заздрощі вбив. О. Забужко теж зберігає цей епізод: «...в хаті тонко, сливе по-дитячому жалібно заспівало Оленчиним голосом: помалу-малу, чумаче, грай, не врази мого серденька вкрай, мене сестриця з світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила...» [7, с.121].

Авторська казка – це багаторівневий художній синтез, представлений як у різноманітні жанрів, так й у використанні власних назв, які також підкреслюють відношення тексту художньої літератури саме до казки. Склад та структура власних назв персонажів доволі часто вказує на належність тексту саме до казки [2].

О. Забужко з великою відповідальністю, виважено добирає імена своїм персонажам, що традиційні для українців і типові для сільського середовища (це часто відображають і народні казки, пісні, легенди). Антропоніми казки-повісті увиразнюють і поглиблюють художні образи, розкривають характерні особливості персонажів і загалом працюють на художнє ціле. Загалом у творі фігурує десять власних назв, серед них найуживаніша однокомпонентна модель – повна форма імені або його народно-розмовні варіанти: Оленка, Ганнуся, Василь, Марія, Маркіян, Одарка, Дмитро та ін. [10, с. 128].

І. Д. Скорук розподіляє власні назви персонажів «Казки про калинову сопілку» О. Забужко за такими семантичними групами:

- 1) прізвище та повне ім'я: Дмитро Маркіянчук;
- 2) імена офіційні: Дмитро, Василь, Маркіян, Іван, Марія;
- 3) імена зі зменшено-пестливим значенням: Оленка, Ганнуся, Дмитрик;

4) народна форма імені: Одарка;

5) назви родин: Маркіяни;

6) андроніми (жіночі імена, утворені від прізвища, прізвиська або імені чоловіка): Маркіяниха, Максимиха;

7) апелятивні назви: батько Маріїн, дід, батько; баба-прочанка, прочанка, паніматка, тіточка, ця баба, паньматуся, гостя-прочанка; пані, сотничиха, чума, біла пані; чумачина, чумак, молоденький чорнявий чумак; панотець, панотче, панотченьку; найдосконаліший чоловік, чоловік, змій, князь та ін. Усі вони називають безіменних персонажів оповіді і допомагають створити цілісну картину зображуваного [10, с.128].

У художньому тексті переважає одночленна форма йменування, що є традиційною народно-фольклорною рисою вживання антропонімів, і лише одного героя називають на ім'я і прізвище або на ім'я та прізвисько – Дмитро Маркіянчук, Маркіянів Дмитро, що характерно для авторських текстів.

О. Забужко вдається до варіативності вживання власного імені як способу вияву конотації і для підсилення рис образності персонажа: Ганна-панна, Ганнуса, мамина дочка, бабина дочка, старша, сестра; Оленка, мізиночка Оленка, молодша, менша, батькова дочка, сестричка, дідова дочка, дідова, а також зміючка-Оленка, “мала зміючка-баби-яги-внучка”, як називала її сестра. Ці назви дозволяють залежно від ситуації оцінити ставлення до героїнь інших персонажів твору [10, с.128]. Окрім того, саме власні назви з прикладками (у авторки – це Ганна-панна, зміючка-Оленка та ін.) є саме казковими формами найменувань персонажів, на відміну від прислів'їв, загадок, пісень [2] (це також підкреслює фольклорні мотиви авторського тексту Оксани Забужко).

Заслуговує на увагу словотвірний ряд Маркіян – Маркіяни – Маркіяниха – Маркіяненко, який вживається в повісті для найменування членів однієї сім'ї. Власні особові назви дружини і сина утворено від імені чоловіка за звичними моделями, які характерні для українського села. За спостереженнями Скорук І.Д., літературний персонаж має або кілька йменувань (Маркіянів Дмитро, Дмитро, Маркіянчук, Дмитро Маркіянчук, Маркіянів син, Дмитрик, Маркіяненко, батьків син Дмитро), або лише одне (Марія, у звертанні – Марійо, у тексті представлені також й апелятивні відповідники жінка добра, жінка) [10, с.128].

Активно включаючись у канву оповіді, власні імена персонажів наповнюють текст певним змістом і сприяють більш точному й образному втіленню художнього задуму, а також підкреслюють в творі Оксани Забужко фольклорну основу тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аникин В. П. Русская народная сказка: учебное пособи. Москва: Просвещение, 1977. 208 с.

2. Апоненко И. Н. Эволюция собственного имени в жанре русской сказки (от народной к литературной): дис. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.02. «Русский язык». Днепропетровск, 2010. 275 с.

3. Брауде Л. Ю. Скандинавская литературная сказка. Москва: Наука, 1979. 208 с.
4. Гнатюк В. Передмова до збірки народних казок «Баронський син в Америці». *Вибрані статті про народну творчість*. Київ: Наук.думка, 1966. С. 204-210.
5. Голобородько Я. Психологічні натюрморти Оксани Забужко. Про збірку «Сестро, сестро». *Українська мова та література*. 2005. № 15. С. 20.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 264 с.
7. Забужко О. Казка про калинову сопілку // *Сестро, сестро: Повісті та оповідання*. Київ: Факт, 2003. 240 с.
8. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. Москва: НПК «Интелвак», 2001. – 1600 с.
9. Овчинникова Л. В. Русская литературная сказка XX века. История, классификация, поэтика: учебное пособие. Москва: Флинта: Наука, 2003. 312 с.
10. Скорук І. Д. Власні назви персонажів у художніх творах О. Забужко. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. С. 124-128.
11. Соколова А. Міфологічний фольклоризм «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. URL: <http://dspase.nbuv.gov.ua/handle/123456789/18162> (дата звернення: 26.11.2022).
12. Тихолоз Н. Б. Жанрові модифікації казки у творчості Івана Франка: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.01.01. «Українська література». Львів, 2003. 22 с.